

Kanon Pisma Świętego

Istnieje ta sama Biblia, jednak jest zawartość, a dokładnie ilość ksiąg, różni się. Mówimy, że różnią się **kanony biblijne**.

- **Kanon etiopski** liczy **82** księgi:
55 ksiąg ST i 27 ksiąg NT
- **Kanon syryjski** liczy **77** ksiąg:
50 ksiąg ST (w tym 2 *Barucha*) i 27 NT
- **Kanon prawosławny** liczy **77** ksiąg:
50 ksiąg ST (*List Jeremiasza*, 2 i 3 *Ezdrasza*, 3 *Machabejska*) i 27 ksiąg NT
- **Kanon katolicki** liczy **73** księgi:
46 ksiąg ST i 27 ksiąg NT
- **Kanon protestancki** liczy **59** ksiąg:
39 ksiąg ST (podobnie kanon żydowski) i 20 ksiąg NT

Ważne są zatem następujące pytania: Ile ksiąg ma Biblia? Dlaczego ta, a nie inna księga znalazła się w kanonie? Które księgi noszą znamię bosko-ludzkiego pochodzenia? Ile ich jest? Jak doszło do tego, iż uznano ich nadprzyrodzony charakter i wyodrębniono spośród innych ksiąg, tworząc zbiór zwany kanonem biblijnym? Istnieją księgi przekazujące objawione, nieomyłne słowo Boże, których autorami jest jednocześnie Bóg i poszczególni ludzie?

Przez „kanon biblijny” rozumiemy wszystkie Pisma, które tworzą Biblię, a także przez analogię spis ksiąg natchnionych. Kanon (od greckiego słowa κανών) łodyga trzciny, pręt trzciniowy, trzcina. W znaczeniu pochodnym słowo to oznacza prostą, długą łaskę drewnianą. W sensie przenośnym słowo kanon oznacza miarę, prowincję lub teren działalności, regułę matematyczną, zasadę obowiązującą w sztuce (PLINIUSZ, *Historia naturalis*), normę moralną. Kanonem nazywano zatem jakiś katalog albo spis (np. królów) lub tabele chronologiczne. Od KLEMENSA RZYMSKIEGO począwszy, Ojcowie i pisarze Kościoła wyraz *kanon* zaczęli odnosić m.in. do prawd wiary i obyczajów oraz do liturgii, a zwłaszcza Pisma Świętego.

Ponieważ poza księgami czytany w czasie publicznych nabożeństw liturgicznych krążyły wśród wiernych inne budujące pisma, które nie wszyscy uważali za natchnione, dlatego stopniowo zaczęto sporządzać spisy ksiąg natchnionych, co do których nie było wątpliwości, iż mogą być czytane publicznie. W ten sposób powstał katalog ksiąg świętych, poszczególne zaś księgi w katalogu tym umieszczone zaczęto nazywać *kanonicznymi*.

Kryteria kanoniczności, czyli kiedy dana księga uznana jest za mogącą znaleźć się wśród ksiąg Pisma Świętego?

- (1) Kryterium podstawowym jest nauczanie Chrystusa i apostołów, innymi słowy **tradycja bosko-apostolska**. Orzeczenie o kanoniczności danej księgi (czyli o jej natchnieniu) sprowadza się do stwierdzenia, iż Jezus albo apostołowie uznali ową księgę za natchnioną. Tradycja bosko-apostolska wyrażała się w:
 - cytatach biblijnych (Praktycznie każda księga ST jest cytowana w NT, a zatem przez Jezusa i apostołów. Faktem jest jednak, iż cytowane są także inne księgi, np. 1 Enoch czy pisarze greccy),

- użyciu tych ksiąg przez Ojców i Pisarzy Kościoła,
 - definicjach synodalnych.
- (2) Tradycja bosko-apostolska wyraża się także w **życiu Kościoła i kulcie** (zwłaszcza czytania liturgiczne, gdyż w nich posługiwano się wyłącznie księgami, które uważano za kanoniczne).
- (3) **Apostolskie pochodzenie** księgi, które może polegać na apostolskim autorstwie (apostoł jest autorem księgi) albo autor oparł jej treść na informacjach, katechezach lub nauczaniu apostolskim.
- (4) **Budująca treść**, zgodna z nauką proroków lub hagiografów NT.

Nie jest zatem sprawdzianem natchnienia i kanoniczności kryterium Jana **Kalwina** (wewnętrzne świadectwo Ducha Świętego) lub Marcina **Lutra** (zgodność treści księgi z nauką o usprawiedliwieniu przez wiarę, czy też świadectwo pierwszych wieków).

Przypadek Ewangelii Judasza – czy spełnia ona kryteria kanoniczności?

Ten zredagowany po koptyjsku starożytny manuskrypt odkryty został w 1978 roku w Egipcie. Po wielu latach dotarł określoną drogą do szwajcarskiej fundacji *Maecenas*. Towarzystwo *National Geographic* od roku 2004 wspierało renowację i tłumaczenie dokumentu. Ewangelia była tłumaczona w Bazylei na niemiecki, angielski i francuski. Tłumaczenie *Ewangelii Judasza* podano do publicznej wiadomości 6 kwietnia 2006 roku.

- **Data:** Badania przy pomocy izotopu węgla C¹⁴ wskazują, że materiał, na którym spisano tekst *Ewangelii Judasza*, pochodzi z III wieku lub pierwszej połowy IV wieku. Sama ewangelia została napisana pomiędzy 130 a 170 rokiem. Po raz pierwszy jest wspomniana w dziele *Adversus haereses (Przeciwko herezjom)* z ok. 180 roku autorstwa pierwszego biskupa Lyonu, św. IRENEUSZA (†202). Innym, który wspominał o ewangelii, był św. EPIFANIUSZ Z SALAMINY (†403) w swoich *Panarion*. *Ewangelia Judasza* została napisana prawdopodobnie przez sektę kainitów lub Setian.
- **Tekst:** Apokryf opisuje początek działalności Chrystusa, proces werbowania apostołów, wędrówkę po Palestynie oraz ostatnie dni i godziny przed pojmaniem Jezusa. Według apokryfu Judasz nie zdradził Jezusa, ale wydał go na jego własne życzenie, dzięki czemu Chrystus mógł zbawić świat. Judasz przedstawiony jest jako ten, który jest narzędziem w boskim planie zbawienia, bez którego Chrystus nie mógłby odkupić ludzkości przez swoje ukrzyżowanie.

Księgi deuterokanoniczne

Sykstus ze Sieny (†1569), dominikanin, nawrócony z judaizmu, wprowadził podział na księgi:

- *proto-kanoniczne* (gr. protos – pierwszy, najwcześniejszy)
- *deutero-kanoniczne* (gr. deuterios – w znaczeniu czasowym: następny, drugi z kolei)

Podział ten ma na uwadze różnicę czasową w uznaniu przez cały Kościół poszczególnych ksiąg za natchnione oraz ich przyjęcie do kanonu Pisma Świętego.

Ojcowie Kościoła wprowadzili podział na „jednomyślnie uznane” – pisma, które od początku wszystkie gminy chrześcijańskie uznawały za natchnione (które zawsze i wszędzie, tj. w całym Kościele uważano za należące do kanonu ksiąg św.) oraz „sporne” lub „dyskutowane” – pisma co do których w pewnych gminach chrześcijańskich przez jakiś czas były wątpliwości czy są natchnione. Pisma te nie wszystkie gminy, nie zawsze uważały za natchnione i przez pewien czas nie zaliczały ich do kanonu ksiąg św.

Terminy **proto-kanoniczny** czy **deutero-(wtórno-)kanoniczny** nie sugerują w żadnym przypadku różnicy co do natchnienia lub podziału na księgi pierwszej lub drugiej kategorii. **Nazwa deutero-kanoniczny mówi jedynie, że co do niektórych ksiąg Pisma Świętego istniały w pewnych gminach w pierwszych wiekach wątpliwości dotyczące ich natchnionego charakteru.** Niektórzy twierdzą, iż istniała totalna zgodność na początku, potem okres debat (175-450) i okres jednomyślności. Inni twierdzą, iż tego okresu jednomyślności na początku nie było.

Księgi deutero-kanoniczne ST (14 ksiąg lub 15 z *Listem Jeremiasza*): Tb, Jdt, Ba, List Jer (= 6 Ba), 1-2 Mch, Syr, Mdr oraz Est 10,4–16,24 oraz Dn 3,24-90 (pieśń trzech młodzieńców w piecu ognistym) i Dn 13 (Zuzanna) i Dn 14 (Bel i wąż).

Tych ksiąg Żydzi palestyńscy nie uznawali za natchnione i nie przyjmowali do kanonu Biblii. Protestanci przyjąwszy za podstawę kanon palestyński również nie uznają ksiąg deutero-kanonicznych za natchnione i kanoniczne. Nazywają je dlatego **apokryfami** (od gr. *apokryfon* – *rzecz tajemna, ukryta*). Rzeczywistym zaś apokryfom nadają nazwę **pseudepigrafów** (od gr. *pseudepigrafos* – *posiadający fałszywy napis, nieautentyczny*).

Księgi deutero-kanoniczne NT: Jest ich 7, a mianowicie 6 listów (Hbr, Jkb, 2 P, 2-3 Jana, Judy) oraz Ap.

Dlaczego te pisma wyłączono z kanonu?

(1) Dlaczego *2 Jana* i *3 Jana, Judy*?

Niezwykła krótkość i niewielki walor doktrynalny.

(2) Dlaczego *List do Hebrajczyków*?

NOWACJANIE¹ powołując się na Hbr 6,4-6 przeczyli możliwości uzyskania przebaczenia przez tych, którzy już raz jeden wyrzekli się wiary. Nie ma drugiej pokuty (spowiedzi). Nowacjanie nazwali siebie *katarami* (gr. *katharoi* – *czyści*) dla odróżnienia od innych gmin, które uważali za skażone tolerancyjną postawą wobec grzeszników. Ponownie chrzcili osoby chcące się do nich przyłączyć. Później jeszcze bardziej usztywnili swe stanowisko potępiając ludzi wchodzących po raz drugi w związek małżeński i odrzucali możliwość pokuty za jakikolwiek grzech ciężki, popełniony po chrzcie.

(3) Dlaczego włączono do kanonu *Apokalipsę*?

- Millenaryści powoływali się na Ap 20,4-6, głosząc trwanie tysiącletniego królowania Chrystusa! Odpierając założenia millenarystów (w średniowieczu byli to waldensi, albigensi, husyci, potem anabaptyści, Izaak Newton, dziś adwentyści, adwentyści dnia 7, świadkowie Jehowy, mormoni, rastafarianie), w starożytności KASJUSZ, kapłan rzymski (II i III w.) oraz DIONIZY (bp Aleksandrii i uczeń ORYGENESA) (III w.), szukając argumentów, obaj zaprzeczali autentyczności apokalipsy św. Jana.

¹ Nazwa pochodzi od Nowacjana, antypapieża, wyświęconego na kapłana w 250 r., po prześladowaniach Decjusza w latach 249-250.

- Chrześcijanie w Syrii odrzucali Ap, gdyż była ona używana bardzo przez montanistów, heretyków.
- GRZEGORZ Z NAZJANZU odrzucał Ap, gdyż jest zbyt trudna do interpretacji i jest dużo ryzyko nadużyć.
- LUTER – nie jest apostołska, nie jest profetyczna. Chrystus nie jest w niej uczony i znany (obecny) w niej. Później, zmienił on zdanie.

Istnieją także pewne perykopy NT, których nie ma we wszystkich mss i kodeksach: Mk 16,9-20 (Wniebowstąpienie Jezusa); Łk 22,43-44 (krwawy pot Jezusa), J 5,3-4 i 7,53-8,11.

Czy kanon obejmuje wszystkie księgi natchnione?

Czytając ST i NT wiadomo, że pewne pisma wymienione w tych księgach nie dotarły do naszych czasów. W ST czytamy o Księdze Sprawiedliwego, Księdze Rządów Salomona, Księdze Kronik Królów Izraela, Księga Kronik Królów Judy itd.

W NT jest wzmianka o nieznanach listach św. Pawła: do Koryntian 1 Kor 5,9 oraz Laodycean (Kol 4,16).

Jeśli przyjmiemy, iż pisma te uchodziły za natchnione, to w takim razie mielibyśmy do czynienia z faktem zaginięcia pewnych ksiąg natchnionych. Jeśli idzie o ST, to można założyć, iż księgi te nie były natchnione i nie były kanoniczne. Jeśli idzie o NT, najwidoczniej nie uważano tych ksiąg za istotne, natchnione, skoro nie dotarły do naszych czasów – nie były przechowywane przez Kościół.

Historia kanonu biblijnego

Stary Testament

Chrześcijanie przez określenie Stary Testament rozumieją Biblię żydowską. Biblia ta istniała jednak w dwu różnych wersjach, dwóch kanonach: dłuższym i krótszym. Katolicy i prawosławni przejęli jako ST dłuższy kanon, protestanci przyjęli krótszy kanon.

Kanon żydowski

2 Mch 2,13 (jedna z ksiąg ST) przytacza dokument z którego wiemy, iż Nehemiasz (V w. przed Chr.) i Juda Machabeusz (II w. przed Chr.) zbierali i kolekcjonowali, chroniąc przed zaginięciem pisma o królach, księgi proroków, księgi Dawida i listy królów o ofiarach.

Wnuk Jezusa, syna Syracha, w Prologu do swej księgi (będącej częścią ST) daje świadectwo, że na początku II w. przed Chr. istniał już zbiór ksiąg, który określa jako: *Prawo, Prorocy i inne księgi*.

Pięcioksiąg (= **Prawo, Tora**) wg Pwt 31,9-13.24-26 został napisany przez Mojżesza. Według tego tekstu Mojżesz napisał Torę i dał kapłanom by złożyli obok arki przymierza, strzegli jej i czytali ludowi. Król Jozjasz (621 r. przed Chr.) znalazł Księgę Prawa (2 Krl 23,1nn). Ezdrasz, po niewoli (V w. przed Chr.), czytał ludowi Prawo (Ne 8-10). Proces

powstawania Tory zakończył się po niewoli – w czasach Ezdrasza (czasy panowania perskiego króla Artakserksesa – 465-424). Wówczas Tora przybrała formę Pięcioksięgu znanego dziś. A zatem od V w. można mówić o Torze jako kanonie.

Prorocy pierwsi i prorocy pisarze (prorocy późniejsi). Już Jozue (XV w. lub XIII w.) zapisał słowa odnowienia przymierza w księdze Prawa Bożego (Joz 24,26). Samuel (X w.) zapisał w księdze *prawa władzy królewskiej* i złożył tę księgę przed Jahwe (1 Sm 10,25). Prorocy spisywali swe wyrocznie. Wg Syr 46-49 (*Pochwała Ojców*) zbiór proroków istniał już przed 180 r. przed Chr., kiedy powstała księga Syr.

Zbiór ST nie istniał wcześniej, tj. koniec IV w., gdyż (1) dopiero wówczas zerwali ostatecznie z Judejczykami mieszkańcy Samarii, którzy mają jedynie Pięcioksiąg. (2) W połowie III w. powstaje LXX (Septuaginta) - przekład grecki ST. Przekład ten objął jedynie Torę – być może dlatego, że inne pisma jeszcze nie tworzyły zdefiniowanego kanonu.

Pisma (czyli trzecia część Biblii Hebrajskiej) – w ich skład wchodzi bardzo stare teksty: Prz 10-22 oraz pieśni Dawida (X w.). Wiemy, że król Ezechiasz (728-698) polecił przepisać przysłowia Salomona (Prz 25,1), a lewitom nakazał śpiewać w świątyni psalmy Dawida i Asafa (2 Krn 29,30). Wydaje się więc, iż początek kolekcji Pism należy widzieć w czasach Ezechiasza (VIII w.). Psalmy stanowiły załączek zbioru Pism. Psalmy były zbierane dla celów liturgicznych. Ten fakt tłumaczy dlaczego tę część kanonu hebr. określano mianem *Pisma Dawida* albo *Psalmy* (zob. Łk 24,44). Kiedy przypada koniec tego procesu? LXX zawiera wszystkie Pisma, a zatem musiało to nastąpić w II w. przed Chr. A zatem w II w. przed Chr. istnieje już żydowski kanon biblijny składający się z Tory, Proroków i Pism, jaki znamy pod nazwą ST.

Żydzi czasów Jezusa mieli dwie opinie na temat kanonu:

- **Hebrajczycy palestyńscy** uznawali za natchnione tylko te księgi, które wchodziły w skład tzw. Biblii hebrajskiej (tylko protokanoniczne). – **kanon palestyński**
- **Hebrajczycy z diaspory (hellenistyczni Żydzi)** twierdzili, iż kanonicznymi są także księgi deuterokanoniczne – napisane po grecku – **kanon aleksandryjski**

Są trzy opinie egzegetów na temat funkcjonowania kanonu żydowskiego w I w. po Chr.:

- (1) **Kanon palestyński** obejmował wszystkich żydów (także diasporę)
- (2) **Kanon aleksandryjski** obejmował wszystkich żydów. Potem Hebrajczycy palestyńscy pod wpływem faryzeuszów usunęli z kanonu księgi deuterokanoniczne, mimo że diaspora, zwłaszcza aleksandryjska, w dalszym ciągu nie przestała ich uważać za natchnione i święte.
- (3) **Żydzi mieli podwójny kanon:** krótki dla Hebrajczyków palestyńskich i długi dla Aleksandryjczyków i diaspory. Z tym, że Żydzi palestyńscy mieli wielki szacunek dla niektórych ksiąg deuterokanonicznych.

Opinia druga i trzecia wydaje się realistyczna. Faktem jest, iż Żydzi jeszcze w IV w. publicznie czytali Księgę Barucha w Dzień Przebłagania. Tę księgę zawiera przekład Teodocjona. Tłumaczenie greckie Jr i Ba jest identyczne (ta sama ręka) – możliwe zatem, iż teksty te funkcjonowały jako jedność w języku hebrajskim. W przekładach Symmacha i Teodocjona znajdują się części deuterokanoniczne Dn. Flawiusz twierdząc, iż posługuje się księgami natchnionymi cytuje Est (części deuterokanoniczne) i 1 Mch. Pisarze palestyńscy do X w. cytują Syr – cytując go z takimi wprowadzeniami jakie było właściwe pismom natchnionym. Księga Tob i Judyty jest również cytowana w Midraszach. W synagogach czytano także 1 Mch, Ba, Tb, Jdt. W Qumran także znaleziono wszystkie księgi deuterokanoniczne (za wyjątkiem Estery).

Wniosek:

Żydzi palestyńscy używali ksiąg deuterokanonicznych i traktowali je jako natchnione/kanoniczne.

Żydzi aleksandryjscy mieli synagogę w Jerusaleem (Dz 6,9) – nie wydaje się zatem realne, by mogli się różnić od Żydów palestyńskich w tak zasadniczej kwestii jak kanon.

Wniosek:

Rozwiązanie nr 2: Żydzi palestyńscy mieli w sprawie kanonu te same poglądy co diaspora.

Dopiero po r. 70 usunęli z kanonu księgi deuterokanoniczne.

Faryzeusze, którzy po zburzeniu świątyni, przejęli przywództwo duchowe nad judaizmem stwierdzili, iż z liturgii synagogałnej/z kanonu mają być wykluczone 1-2 Mch, oraz pisma, które:

- (1) Nie były pisane językiem świętym (tj. klasycznym hebrajskim lub aramejskim) – tego warunku nie spełniały Mdr i 2 Mch, gdyż ich językiem oryginalnym był j. grecki.
- (2) Nie powstały na ziemi palestyńskiej (jedynie to miejsce w ich przekonaniu było godne Bożego objawienia)
- (3) Nauka księgi musi być w całości zgodna z Prawem Mojżeszowym.

Oficjalnie ustanowienie kanonu, ze strony faryzeuszów, miało nastąpić w r. 90 na synodzie w Jabne (Jamnia), gdzie działała szkoła rabinacka. Co ciekawe, saduceusze uznawali za kanoniczne jedynie księgi Tory. Diaspora i Qumran były wciąż otwarte na nowe księgi – twierząc, iż natchnione słowo Boże się nie skończyło i należy oczekiwać, że jeszcze się ono pojawi.

Czynić ręce nieczyste (=czynią ręce święte) – przeświadczenie, iż dotknięcie się jakiegokolwiek księgi św. (także innych świętych rzeczy) sprawia, iż ręce stawały się święte. Stąd bez specjalnego obmycia rytualnego nie wolno było nimi dotykać żadnej rzeczy nieświętej. Dotknięcie rękami świętymi jakiegoś przedmiotu nieczystego profanowało rzecz świętą wcześniej dotkniętą (! – czyli księgę świętą), a także sprawiało, iż dotykana rzecz (nieświęta) stawała się święta, co utrudniało zwykłe, normalne posługiwanie się nią.

Kanon ST u chrześcijan

NT cytuje ok. 350 razy ST – cytuje Torę, Proroków (za wyjątkiem Abdiasza i Nahuma), z Pism nie cytuje Koh, Pnp (wiele aluzji), Rut, Est, Ezd, Neh. Akurat te księgi są hebr. i nie ma wątpliwości co do ich kanoniczności.

W prawie 300 przypadkach NT cytuje tekst grecki! **Jezus, Apostołowie, Kościół pierwotny, traktowali Septuagintę (LXX = 70 tłumaczenie z hebr. na grecki dokonane przez siedemdziesięciu pisarzy z Jeruzolimy w Aleksandrii w Egipcie) na równi z tekstem oryginalnym hebrajskim. NT nie cytuje ksiąg deuterokanonicznych, ale cytując LXX opowiada się za kanonicznością tych ksiąg.**

W pierwszym okresie Kościoła (Ojcowie Apostolscy) cytują księgi deuterokanoniczne. Potwierdzają to również malowidła i rzeźby katakumbowe z okresu od II poł. II w. po w. V. – Tobiasz, trzech młodzieńcy w piecu ognistym, Zuzanna z dwoma starcami, Daniel w lwiej jamie z Habakukiem trzymanym przez anioła za włosy i podającym Danielowi pożywienie – wskazują iż czerpano natchnienie z ksiąg deuterokanonicznych.

Wieki III-V to okres niepewności. Powody tej niepewności:

- (1) dyskutujący z Żydami apologeti musieli w swych debatach odwoływać się tylko do ksiąg proto-kanonicznych.
- (2) Zwiększająca się stale liczba apokryfów – rozpowszechniane jako księgi święte pisane rzekomo przez hagiografów ST.

(3) brak oficjalnego orzeczenia Kościoła.

W V w. Kościół aleksandryjski wątpliwości te znał, ale je odrzucał. Jerozolima im uległa (bp Cyryl). Azja Mniejsza, Cypr, mimo wahań, pozostali wierni stanowisku kościoła w Aleksandrii. Na zachodzie poszczególne jednostki szły za wątpliwościami (np. św. Hilary z Poitiers, Rufin). Większość odrzucała jednak wątpliwości co do kanoniczności ksiąg deuterokanonicznych. Hieronim odrzucał księgi deuterokanoniczne, żywiąc szacunek do *veritas hebraica* (tekstów oryginalnych).

W tym okresie (od V. w) pojawiają się spisy ksiąg natchnionych.

- kanon klaromontański (kodeks D) sprzed 393 r.
- kanon mommseniański z Afryki łacińskiej (afrykański) 360 r.
- syryjski – 400 r. (klasztór św. Katarzyny)
- kanony synodów w Hipponie (393) i Kartaginie (397 i 419).

Kanon Nowego Testamentu

Już w pierwszych dziesiątkach lat po wniebowstąpieniu Jezusa zaczęły się pojawiać pisma, w których omawiano życie Jezusa i dzieło Jezusa oraz Apostołów (Ewangelie i Dzieje Apostołów). Pojawiły się też listy, kierowane do poszczególnych gmin (do Rzymian), poszczególnych wiernych (Tymoteusz, Filemon, Tytus) albo do wiernych całego Kościoła (1 i 2 List św. Piotra). Przesyłano je sobie wzajemnie do czytania i przepisywano zachowując kopie. Dwa szczegóły:

- Kol 4,16 – Paweł poleca wiernym tej miejscowości (Kolosa), aby przeczytali jego list skierowany do wiernych mieszkających w Laodycei, Laodyceanom zaś każe przesłać list do nich skierowany.
- 2 P 3,15-17 – mówi o „wszystkich listach” Pawła, z czego niewątpliwie wynika, że już w poł. I w. istniał zbiór Listów Pawłowych. „Inne Pisma” oznaczają księgi ST.

Etapy powstawania Ewangelii:

- (1) Przepowiadanie Jezusa i Apostołów
- (2) Przekaz ustny
- (3) Redakcja dokumentu pisanego

Tradycja nie przekazała nam bezpośrednich wypowiedzi i pouczeń apostołów na temat całego kanonu NT. Nikt też spośród pierwszych chrześcijan nie sporządził katalogu tych pism, które uważano za natchnione. Skoro jedynym kryterium kanoniczności jest tradycja bosko-ludzka, stąd jest rzeczą konieczną sięgnięcie do jej pośrednich źródeł, jakimi są pisma Ojców, zwłaszcza apostołskich oraz pierwszych apologetów i pisarzy Kościoła.

- (1) Okres jednomyślności (Okres Ojców Apostołskich i pierwszych apologetów do 175 r.)
- (2) Okres wątpliwości i wahań co do kanoniczności ksiąg deuterokanonicznych (lata do poł. V w.)
- (3) Okres powrotu do jednomyślności (lata od połowy V. w.)

Okres pierwszy:

kim byli Ci autorzy?

- Didache 90/100 r.
- List Pseudo-Barnaby 96/98 r.
- Listy św. Klemensa Rzymskiego (+ 101)
- List św. Ignacego Antiocheńskiego (+ 110)
- List św. Polikarpa ze Smyrny (+156)
- Hermas, *Pasterz* (140/155)
- Papiasz (+125/130)
- List do Diogeneta (2 poł. II w.)
- św. Justyn, *Apologia I i II, Dialog z Żydem Tryfonem* (+ 165) – cytuje on prawie wszystkie listy św. Pawła, także Hbr, i mówi o publicznym czytaniu w czasie nabożeństw liturgicznych Ewangelii, które nazywa *pamiętnikami apostołów*.
- Teofil Antiocheński (+ 180)

(1) W owych czasach nie było oficjalnego spisu ksiąg świętych, ale nie było również wątpliwości co do tego, które księgi są natchnione.

(2) Ojcowie i apologety cytują wszystkie księgi NT z wyjątkiem 3 J.

Casus Trzeciego Listu św. Jana: – skąd wynika brak cytowania tego listu przez Ojców Apostolskich? Co byśmy zacytowali, gdybyśmy mieli taką możliwość?

- List ten jest skierowany do prywatnej osoby (Gajus), która jest chwalona za **gościnnosc**. Jednocześnie karcony jest Diotrefes (chce być pierwszy, a nie udziela gościny) oraz chwalony jest Demetriusz. Nie ma żadnych wskazań doktrynalnych (za wyjątkiem jednego zdania – w. 11: *Umiłowany, nie naśladuj zła, lecz dobro! Ten, kto czyni dobrze, jest z Boga; ten zaś, kto czyni źle, Boga nie widział.*)
- List jest bardzo krótki.

Wniosek: Mimo najlepszych chęci, poza w. 11, trudno zacytować ten list.

Klemens Aleksandryjski (+215) jest pierwszym autorem, który list ten wymienia i krótko komentuje.

Pierwszy okres to okres jednomyślności: Wszystkie księgi NT (za wyjątkiem 3 J) otaczano czcią (zarówno proto-kanoniczne, jak i deuterokanoniczne). Żaden z Ojców, czy Pisarzy, nie cytuje wszystkich ksiąg św., ani też nie przytacza tych tekstów dosłownie (często są to aluzje). Cytaty i aluzje u Ojców (sumarycznie) pokazują, iż znano wszystkie księgi NT. Nie istniał jakiś oficjalny kanon, choć mógł istnieć jakiś nieoficjalny kanon.

Księgi deutero-kanoniczne (Hbr – Jk – 2 P – 2 J – Jud – Ap) co do których były wątpliwości później (II-V w.) są wyraźnie znane i cytowane w pierwszym okresie (do 175):

- Hbr – 1 Kor i 2 Kor św. Klemensa Rzymskiego, w Didache, w Liście Pseudo-Barnaby, u św. Polikarpa, Justyn (nazwał Chrystusa apostołem co robi tylko Hbr 3,1)
- Jk – u Klemesa Rz (nazywa Abrahama *Przyjacielem Boga* – tak jak w Jk 2,23), *Pasterz* (Hermas), Polikarp, Justyn.
- 2 J – Polikarp cytuje 2 J 7 w Liście do Filipian
- Judy – cytowany jest w *Męczeństwie* św. Polikarpa (+ 156).
- Ap – Papiasz uważa Ap za natchnioną. Justyn przypisywał jej autorstwo Janowi.

Wniosek: W pierwszych dwóch wiekach ery chrześcijańskiej księgi deuterokanoniczne NT były znane i cytowane, uznawano ich święty i normatywny charakter, oraz były czytane na publicznych zgromadzeniach liturgicznych przy użyciu tej samej formuły wprowadzającej, którą stosowano przy tekstach pisma św. ST.

Okres wahań i wątpliwości:

Trudności miały potrójne źródło:

- (1) Nauczycielski Urząd Kościoła nie wypowiedział się definitywnie na temat kanonu. Stąd nie było w tym względzie całkowitej jednomyślności w nauczaniu, tak gdy chodzi o poszczególne Kościoły/gminy, jak również poszczególnych, zwłaszcza wybitniejszych pisarzy Kościoła. Trudności komunikacyjne nie sprzyjały wymianie myśli.
- (2) Pojawianie się w coraz większej ilości pisma apokryficzne – często bardzo budujące – w zestawieniu z krótkimi pismami NT (np. 2-3 J, Jud) nie zawierającymi doktrynalnych prawd wiary sprawiało, iż uważano, że apokryfy mają większą wartość i autorytet niż owe rzeczywiście natchnione pisma.
- (3) Powstanie herezji: Marcjon – stworzył własny kanon, montaniści (powoływali się na nowe objawienia i własny kanon) – budziło to wątpliwości.

Pierwszym dowodem na istnienie tych trudności w ostatnim ćwierćwieczu II w. odnośnie ksiąg deuterokanonicznych jest dokument zwany **kanonem Muratoriego – pergamin**,² odkryty przypadkowo w 1740 r. przez Ludwika Muratoriego (+ 1750), bibliotekarza Ambrozjany w Mediolanie, największy historyk swoich czasów, w kodeksie łacińskim z VIII w. pochodzącym ze słynnego klasztoru w Bobbio. Opublikował go w 1740 r. i okazało się, że jest to **najstarszy katalog prywatny ksiąg NT**. Powstał on w Rzymie, nie później niż w 180 r., gdyż wspomina Piusa I, papieża (142-157) jako niedawno żyjącego. Przykładowy fragment tekstu „Kanonu Muratoriego”:

Bardzo niedawno, za czasów naszych, spisał „Pasterza” w mieście Rzymie Hermas, gdy brat jego, biskup Pius był na katedrze miasta Rzymu; należy go wprawdzie czytać, nie można jednak publicznie głosić ludowi w kościele, gdyż nie może być między Prorokami, jako że liczba ich zamknięta, ani między Apostołami, gdyż czasy ich skończone.

Łacina dokumentu:

[44] pastorem uero nuperrim ettemporibus nostris in urbe roma herma conscripsit sedente cathetra urbis romae aeclisiae pio eps frater eius [45] et ideo legi eum quide oportet se puplicare uero in eclesia populo [46] neque inter profetas completum numero [47] neque inter apostolos in fine temporum potest.

Łacina poprawna:

[44] Pastorem uero nuperrime temporibus nostris in Urbe Roma Hermas conscripsit, sedente cathedra Urbis Romae ecclesiae Pio Episcopo fratre eius; [45] et ideo legi eum quidem oportet, se publicare uero in ecclesia populo, [46] neque inter Prophetas, completum numero, [47] neque inter apostolos, in finem temporum potest.

² Termin *pergamin* (oznaczaający wyprawioną skórę przystosowaną do pisania) pochodzi od nazwy miasta *Pergamon* w Azji Mniejszej!

Jest tłumaczeniem z greki (słaby łaciński). Brakuje w nim Hbr, Jk, 1-2 P, 3 J. Ciekawe, że wspomina Apokalipsę i za jej autora uważa Jana, który napisał do 7 kościołów zanim Paweł do nich napisał!

Kanon Muratoriego dzieli księgi na cztery grupy:

- uznawane powszechnie za święte i czytane publicznie w kościele (cały NT z wyjątkiem Hbr, Jk, 3 J, 1-2 P)
- czytanie nie wszędzie (*Apokalipsa Piotra*) „Przyjmujemy tylko „Apokalipsy” Jana i Piotra, której niektórzy z naszych nie chcą czytać w kościele.”
- dozwolone do prywatnej lektury (*Pasterz Hermasa*)
- odrzucone przez Kościół jako heretyckie (List Pawła do Laodycejczyków, List Pawła do Aleksandryjczyków). Mówi się też o [liście] do Laodycejczyków i o innym do Aleksandrian, fałszywie Pawła imieniem podpisanych, dla użytku herezji Marcjona, i o wielu innych, których nie można przyjąć do Kościoła Katolickiego; nie przystoi bowiem mieszać żółci z miodem. List Judy i dwa wyżej wspomnianego Jana słusznie liczą się jako katolickie, a „Mądrość” przez przyjaciół Salomona ku jego czci została napisana.

Z tego samego rzymskiego środowiska pochodzi Klemens Rzymski (+ 101), który zna Hbr, Jk, 2 P – czyli Kościół rzymski znał cały kanon NT, ale pod koniec II w. pojawiły się wątpliwości co do kanoniczności niektórych ksiąg deuterokanonicznych.

„Mając na uwadze cały ten okres trwający ponad dwa wieki (Kościół syr. prawie V w.), warto zauważyć, iż co do kanoniczności ksiąg deuterokanonicznych Zachód miał głównie wątpliwości, co do Listu do **Hbr**. Natomiast **Ap** w zasadzie uznawał za natchnioną i świętą. Wschód natomiast nie miał zastrzeżeń, co do **Hbr**, ale długo się wahał z przyjęciem do kanonu **Ap**.”

Co miało wpływ na rozwój kanonu NT?

- **gnostycyzm** – wybrane dusze, boskie iskry, uwiecznione czasowo w ciele fizycznym, jako rezultat katastrofy przedkosmicznej, mogą otrzymać zbawienie dzięki specjalnej wiedzy (gnosis). Już w NT walczy się z wyznawcami, twierdzącymi, iż mają wyższą wiedzę (używa się też terminu *gnosis* γνῶσις) – Kol 2,8 (*Baczie, aby kto was nie zagarnął w niewolę przez tę filozofię będącą czymś oszustwem, opartą na ludzkiej tylko tradycji, na żywiołach świata, a nie na Chrystusie*) – Do 1945 znaliśmy gnostycyzm tylko z cytatów u Ojców. W tym roku odkryto w **Nag Hammadi** (slajd) (wschodnie wybrzeże Nilu, Górny Egipt) całą bibliotekę tekstów gnostyckich sięgających 400 r. (50 traktatów po koptyjsku, 13 kodeksów, ok. 1000 stron). Ciekawe, iż biblioteka ta potwierdziła opis poglądów dostarczony przez Ojców Kościoła.

Jako że poglądy gnostyków nie znajdowały potwierdzenia w NT, sami produkowali oni swoje ewangelie, które umieszczali czasowo w okresie od zmartwychwstania do wniebowstąpienia Jezusa (ewangelie kanoniczne nie podają zbyt wielu szczegółów na ten temat; mowa jest iż uczył Jezus wówczas swych apostołów – Dz 1,3). Stąd ewangelie gnostyckie mówią o sekretnym nauczaniu.

- **Bazyliides** (ok. 130 roku) napisał dzieło *Exegetica* – gdzie m.in. twierdził, iż Jezus nie umarł na krzyżu, ale Szymon Cyrenejczyk, który otrzymał oblicze Jezusa. Jezus w „przebraniu” Szymona śmiał się tylko z oprawców, po czym wstąpił do Ojca.

- **Karpokrates** (II w.) – teolog gnostycki. Nie uznawał boskiej natury Jezusa. Świat nie był stworzony przez Boga, ale aniołów. Wierzył w reinkarnację (człowiek musi za życia spłacić dług za wszystkie występki, jeśli tego nie zrobi, dusza po śmierci musi wcielić się ponownie). Pierwsi wykonywali ikony Jezusa, które czcili razem z ikonami Pitagorasa. Propagowali wspólne posiadanie kobiet przez mężczyzn. Praktykowali też nocy ryt inicjacyjny, homoseksualny (**tajemna Ewangelia Marka**). Syn Karpokratesa był czczony jako bóstwo.

- **Walentyń** (140-165 w Rzymie) – twierdził, że jest uczniem Teoda (uczeń Pawła) i że otrzymał objawienia od Logosu. Opublikował *Ewangelię Prawdy* (*Evangelium Veritatis*) – znaleziona w Nag Hammadi. **Herakliusz** (uczeń Walentyńa) – komentarz do J – krytykowany przez Orygenes (np. kom do J 4: Demiurg rozmawia z Janem Chrzcicielem i Samarytanką i jest kobietą duchową, która nie może się nasycić wodą ze studni Jakuba ST, dlatego zwraca się do wody życia gnozy i pragnie swego przyszłego męża w *pleromie*). **Marek** (epizod o uczeniu się Jezusa alfabetu – alfa, beta – nie powiem ci to beta, póki nie powiesz mi co to jest alfa).

Gnostycyzm wydał kilka Ewangelii i innych pism.

- **Marcjon (+160)**, heretyk, - tylko Paweł był prawdziwym interpretatorem myśli Jezusa. Założył własny kościół ok. 144 r. z własną hierarchią i liturgią. Z istniejących ksiąg NT dokonał wyboru, tych, które rzekomo wg niego miały potwierdzać jego naukę. Kanon ten obejmował tylko Łk i 10 listów Pawła (bez Hbr i listów pasterskich). Dokonał też rewizji pism NT, usuwając wszystko co nawiązywało do ST, który kategorycznie odrzucał. Niektórzy twierdzili iż poczynania Marcjona zmusiły Kościół do stworzenia własnego kanonu (A. von Harnack). Jednak fakt, iż Marcjon dokonał „wyboru”, świadczy niezbicie o tym, iż na długo przed nim istniały już zbiory ksiąg natchnionych cieszących się w poszczególnych gminach i Kościołach powagą równą księgom ST.

- **montanizm** –

ruch religijny powstały we Frygii ok. 150 r. noszący imię od swojego założyciela Montana. Montanizm cechował się rygoryzmem i millenaryzmem. Twórcą sekty był niejaki Montanus, który rozpoczął swoją działalność we Frygii w latach 155-160. Montanus był dawnym kapłanem Apollina, który po przyjęciu chrztu, popadając w ekstazy, wystąpił w Kościele lokalnym w Ardaban (pogranicze Frygii i Myzji) jako prorok Ducha Świętego. Nawiązywał on do słów Chrystusa o Pocieszycielu Duchu Świętym, którego Ojciec pośle w imieniu Chrystusa (J 14,26) i **twierdził, to właśnie w jego osobę wcielił się ów obiecany Pocieszyciel – Paraklet i przez niego przemawia. To wcielenie Ducha Świętego nobilitowało Montanusa jako tego, który może żądać od wyznawców jego doktryny bezwarunkowego posłuszeństwa. Odrzucał on wszelki autorytet kościelny, a narzucał surowy rygor moralny.** Zaostrzono więc praktykę pokutną a ucieczkę przed prześladowaniem uważano za zaparcie się wiary. Montanus polecał swoim zwolennikom wyrzeczenie się małżeństwa i propagował życie w całkowitym celibacie. Głównymi jego zwolenniczkami, które podobnie jak on miały otrzymać Ducha Świętego i być prorokiniami, były Pryscylla i Maksymilla. Wraz z Montanusem zapowiadały rychły koniec świata, który według Maksymilli miał nastąpić tuż po jej śmierci.

W ruchu tym była mowa o „nowej ewangelii”, którą cytowano jako „Pismo”, i którą traktowano jako trzecią część starej Biblii (ST, NT, Nowa Ewangelia)

- **prześladowania** (prześladowanie Dioklecjana – ok. 303 r. ostatnie) – musiano wydawać księgi święte – wówczas musiano także decydować jakie księgi są święte, a jakie takimi nie są.

- **kodeksy** (np. Łk-Dz to zwój długości 10 m). Powstanie kodeksów – jako książki – dało możliwość zbierania pism NT.

- **powstawanie kanonów**, było inspiracją dla chrześcijan. Powstał zatem kanon żydowski. Istniały kanony dzieł tego samego gatunku literackiego (Aleksandria – *kanones*), spisy poetów, modeli literackich (epika, liryka, elegie, tragedie, komedie, historie, oracje), filozofów. Tworzyli je – Zenodas z Efezu (+ 285 przed Chr.), Arystofanes z Biznacji (+ 195 przed Chr.), Arystarcha z Samotraki (+ 185 przed Chr.). Istniał też kanon pism magicznych (ok. 200 po Chr.).

Ostatecznie kanon katolicki został zdefiniowany przez **Sobór Trydencki** (XVI w.).

Na podstawie FRANÇOIS BOVON, “**Beyond the Canonical and the Apocryphal Books, the Presence of a Third Category: The Books Useful for the Soul**”, *Harvard Theological Review* 105/2 (2012) 125-137.

Obecnie toczy się fascynująca debata pomiędzy zwolennikami dwóch obozów dotycząca heterodoksji (gr. ἑτερος oraz δόξα) i ortodoksji (“*Orthos*” - *śluszny* + “*Doxa*” - *mnienie* lub *chwala/sława*) pierwotnego Kościoła, oraz statusu tworzonych w starożytności chrześcijańskiej pism. Pierwsi, ewangelikalni bibliści (Ben Witherington, Craig A. Evans, Darrell L. Bock) bronią stanowiska, iż Kościół pierwotny był ortodoksyjny, jednolity i jednomyślny w swoim wyborze jednych pism i odrzuceniu innych pochodzących od licznie małych grup heterodoksyjnych. Druga grupa (Elaine Pagels, Bart D. Ehrman, Marvin Meyer) koncentrują się na heterodoksyjności pierwotnego Kościoła i różnorodności powstałych wówczas pism, a głównie przywołują Ewangelię Tomasza czy też Ewangelię Judasza. Brakiem pierwszych jest zupełne pominięcie patrystyki, czyli II, III i IV wieku z kerygmatyczną emfazą na głoszeniu wiary i dyskusjami doktrynalnymi. Ma się wrażenie, iż dla nich wcześnie chrześcijanie znali jedynie NT, Ewangelię Tomasza i kilka kodeksów z Nag Hammadi. Błędem drugich jest ignorowanie powstawania tzw. wczesnego katolicyzmu z jego emfazą na duszpasterstwie, wyznaniu wiary, sakramentach, organizacji kościelnej. Według obu grup starożytne księgi są albo biblijne (czyli kanoniczne), albo apokryficzne.

W połowie II w. (ok. 150 r. po Chr.) ustalona była już kolekcja czterech ewangelii, które w 2 połowie II w. miały już status powszechnie uznanego kanonu. Podobnie było z listami Pawła. Pozostałe pisma były dyskutowane. Pewne grupy lubiły te pisma, inne ignorowały je. Starożytni autorzy nazywają te dzieła *księgami dyskutowanymi* (ἀντιλεγόμενα).³ Prof. Bovon twierdzi zatem, iż wcześnie chrześcijanie, zarówno ci należący do *catholica*, jak i członkowie różnych grób heterodoksyjnych, używali rozróżnienia na trzy grupy pism:

- (1) **autorytatywne, czyli kanoniczne,**
- (2) **pozbawione jakiegokolwiek autorytetu i przez to odrzucone, nazywane apokryficznymi,**

³ Określenia tego używa Euzebiusz z Cezarei (który pisze o Klemensie z Aleksandrii) w *Historii Kościelnej* 6.13.6 oraz 6.14.1.

(3) mające pewien autorytet, a więc uważane za *pożyteczne (profitable or useful)*.⁴

Wysiłki zmierzające do zachowania jedności Kościoła sprawiły, iż nie odrzucano pism dyskutowanych, tzn. takich, które były uznawane przez jednych za autorytatywne, a przez inne grupy były odrzucane. Dla przykładu uważano, iż opisy męczeństw pierwszych chrześcijan były bardzo budujące i nie powinny być odrzucane. Z tego powodu mamy bardzo dużo mss *Męczeństwa Filipa Apostoła, Dziejów Pawła i Tekli* czy też *Metastasis Apostoła Jana*. Fakt, iż zachowało się wiele mss tych właśnie pism świadczy o ich autorytecie. Z czasem pisma te zaczęto uznawać nie za *dyskutowane* (ἀντιλεγόμενα) ale za „*pożyteczne dla ducha*”, co w mss bizantyjskich oznaczane jest jako ψυχωφελή. Taki podział ma swój początek w procesie kanonizacji ST, gdzie żydowski uczeni mówili ostatecznie o księgach, które **czynią ręce nieczystymi (księgi kanoniczne)**, oraz o księgach, które **nie czynią nieczystymi (księgi niekanoniczne)**. Wcześniej jednak, np. wśród Żydów egipskich, krążyło wiele ksiąg, których kanoniczność była dyskutowana. Mowa tutaj o tzw. księgach greckich znajdujących się w LXX, a brakujących w tekście hebrajskim. Księgi te nazywamy deuterokanonicznymi.

Przykładem księgi z trzeciej kategorii może być *Trzeci List do Koryntian*. Zachodnioeuropejscy uczeni odkryli tę księgę w XVII w., choć była ona w kanonie ormiańskim więcej niż 1000 lat. Odkrył ją abp James Ussher w 1644 r., a pierwsze jej angielskie tłumaczenie było dziełem Lorda Byrona. Sam Byron uwielbiał Wenecję i tam odwiedzał klasztor ormiański, gdzie pobierał także lekcje języka ormiańskiego (od o. Pasqual Aucher). Razem przetłumaczyli oni *3 Kor*. Ciekawe, iż pod wpływem kościoła zachodniego (rzymskiego i greckiego) list ten został później usunięty z kanonu Pisma świętego (krytyczne wydanie Biblii oramiańskiej w 1805 r. drukuje już *3 Kor* jako appendix). Ciekawe, iż Efreem Syryjczyk (IV w.) w swoim komentarzu do Listów Pawłowych komentuje także ten list uznając go zatem za kanoniczny. Ciekawe, iż we wstępie do swego komentarza Efreem występuje przeciw Bardasanitom, którym wyrzuca przywiązanie do apokryficznych dziejów apostołów. Nie tylko czytają oni te dzieje, ale także je tworzą, czyli piszą. Ironia znajduje się w tym, iż sam Efreem uznaje i komentuje apokryficzny *3 Kor*, jednocześnie upominając innych za używanie apokryfów.

Innym przykładem księgi trzeciej kategorii jest *Ewangelia Nikodema*, albo *Dzieje Pilata*. Nie jest ona apokryfem, gdyż nie została nigdy potępiona w starożytności i posiadamy przynajmniej 400 łacińskich mss tej księgi.

W 1975 r. znaleziono w Klasztorze św. Katarzyny na Synaju nieznaną dotąd greckie mss. Wśród nich był dokument *Modlitwa i Apokalipsa Pawła*. Zachowały się cztery wersje ormiańskie tego tekstu, podczas gdy po łacinie znamy ich dużo więcej. Czasem wymienia się tę apokalipsę w liście apokryfów (np. w *Decretum Gelasianum*), ale nigdy nie zniknęła ona z życia Kościoła – chrześcijanie żywili się nią przez wieki. Dante (*Divina comedia. Inferno* 2,31-33) pisze właśnie o Pawle, bohaterze tej apokalipsy:

Ma io, perche venirvi? o chi 'l concede?

[Ale ja, dlaczego przychodzę tam? albo, kto mi na to pozwala?]

Io non Enëa, io non Paulo sono;

[Ja nie Eneasze [bohater wojny trojańskiej], ja nie jestem Pawłem]

Me degno a ciò né io né altri 'l crede.

⁴ Takie rozróżnienie prezentował Orygenes, co widać u Euzebiusza z Cezarei, *Historia Kościelna* 6.25, oraz Atanazy z Aleksandrii, który zaleca te pisma katechumenom. Taki podział widoczny jest w *Stichometrii*, dzieło przypisywane Nieforowi, patriarsze Konstantynopola, wczesny IX w., który dzieli ST i NT na trzy kategorie: (1) święte księgi, (2) księgi, które są dyskutowane (*Apokalipsa św. Jana, Apokalipsa Piotra, List Barnaby, Ewangelia Hebrajczyków*), (3) apokryfy (*Dzieje Piotra, Dzieje Jana, Dzieje Tomasza, Ewangelia Tomasza, Didache, księgi Klemensa, dzieła Ignacego i Polikarpa, Pasterz Hermasa*).

[Ani ja, ani też inni, nie wierzą w to, iż jestem tego godzien]

Większość apokryfów nie dotrwała do naszych czasów. Małe strzępy tej literatury dotrwały do naszych czasów w dzbanach zasypanych w piaskach Egiptu czy też zapomnianych bibliotekach klasztornych. Jeśli idzie o tekst kanoniczny, nie ma dwóch identycznych kopii. Jednak różnice są na tyle nieznaczne, iż możemy stworzyć wydanie krytyczne. Trzecia kategoria pism jednak nie podlega powyższemu prawidłu. **Ich tekst był bardzo płynny (znamy wiele wersji tego tekstu), tak iż nie można opublikować jednego wydania krytycznego.**

Kanoniczne pisma były czytane w kościołach. Tekst apokryfów nie powinien być znany wśród wiernych (opinia Euzebiusza z Cezarei oraz Augustyna z Hippony). Ojciec pustyni, Abba Sopatros miał mówić: **Żadna kobieta nie powinna wchodzić do twojej celi i nie czytaj apokryfów...!** (*Apophthegmata Patrum* 14.16). Podczas gdy teksty ksiąg pożytecznych dla duszy były kopiowane i zachowywane. W średniowieczu, dla przykładu, panny młode z arystokratycznych rodów, w ramach prezentu ślubnego, otrzymywały modlitewniki zawierające fragmenty z ksiąg tej właśnie trzeciej kategorii. Zawsze używano tych ksiąg wśród mnichów. Dla przykładu, ms z Góry Athos, *Xenophonots* 32, f. 29, mówi, iż **Dzieje Filipa** nie powinny być czytane w kościele, ponieważ nie należą one do świętych pism, ale w refektarzu, przy stole (τράπεζα). Ten sam ms stwierdza jednocześnie, iż **Mczeństwo Filipa** winno być czytane w kościele w czasie porannych modlitw.⁵ **Ostatecznie pisma trzeciej kategorii znalazły swoje miejsce w kolekcjach żywotów świętych i księgach liturgicznych.**

W 1599, Elias Hutter wydawał Biblię poliglotę w 12 językach. W tej edycji, po liście do Kolosan nie następuje *1 Tes* (jak w naszych Bibliach), ale **List do Laodycean** – lubiany i często czytany w średniowieczu, a którego kopie znajdują się w wielu wydaniach Vulgaty. Hutter jednak wiedząc, iż list ten nie jest kanoniczny, nie podawał numerów stron. Mamy zatem s. 525 z ostatnim fragmentem *Kol*, a następnie czystą stronę 526, potem 7 stron bez paginacji z *Listem do Laodycean*, a dalej s. 527 z *1 Tes*. **Co ciekawe również w pierwszym wydaniu niemieckiej Biblii Lutera także nie było numeracji stron przy księgach, które Luter uznawał za mniej chrystologicznie znaczące (np. *List Jakuba*).**

<http://www.diigo.com/annotated/1a28e8dffff8b8794c000989bbe83385>

Księgi protokanoniczne i deuterokanoniczne

Wspomniana została różnica w liczbie ksiąg między Biblią (kanonem) żydowską i katolicką. Kościoły protestanckie w swoim zestawieniu ksiąg ST poszły za kanonem żydowskim (krótszym, tj. hebrajskim), wyłączając również pewne księgi z NT. Z powodu

⁵ Ciekawe, iż niektórzy mówią o **doktrynie ezoterycznej** wykształconej w starożytnym Kościele (Jean Daniélou), co miałyby oznaczać, iż pewne teksty są zarezerwowane dla grupy zaawansowanych uczniów. Ma to swoją paralelę w literaturze żydowskiej, gdzie **4 Ezra 14** stwierdza, iż **70 ksiąg apokaliptycznych jest zarezerwowanych dla elity mędrców, podczas gdy zwykle pisma (kanon 27 ksiąg ustalony przez faryzeusz) miał być przeznaczony dla zwykłego ludu.** Księgi trzeciej kategorii cieszyły się wielkim uznaniem wśród chrześcijan w północnych Włoszech, gdzie jak stwierdza Filostratus z Brescii, pewni chrześcijanie czytali je by dodać ezoteryczny wymiar do pism kanonicznych. Filostratus stwierdza (odpierając poglądy krytyków), iż pisma te nie był apokryficzne w negatywnym tego słowa znaczeniu, ale miały pozytywną wartość prowadzenia chrześcijan do doskonałości. Podobnie w czasach Pryscyliana w Hiszpanii i Portugalii: bp Turibius z Astorga, adwersarz Pryscyliana, zarzucał mu, iż on i jego uczniowie, czytają literaturę trzeciej kategorii jako literaturę dla doskonałych.

tych różnic, podyktowanych dyskusją nad natchnieniem, wiarygodnością czy kanonicznością pewnych ksiąg biblijnych, pojawiły się dwa terminy:

- **Księgi protokanoniczne:** o ich natchnionym charakterze i przynależności do zbioru autentycznego pism Kościoła nigdy nie dyskutowano;
- **Księgi deuterokanoniczne:** są uznawane przez Kościół katolicki, lecz odrzucane przez protestantów czy przez Żydów.

Dlatego też zbiór ksiąg biblijnych (kanon) katolicki i protestancki (żydowski) jest różny:

- **Kanon katolicki liczy 73 księgi: 46 ksiąg ST i 27 ksiąg NT**
- **Kanon protestancki liczy 59 ksiąg: 39 ksiąg ST (podobnie kanon żydowski) i 20 ksiąg NT**

Księgi deuterokanoniczne:

- **ST** – Tb, Jdt, Bar, Mdr, Syr, 1–2 Mch
- **NT** – Hbr, Jk, 2 P, 2–3J, Jud, Ap.

Protestanci księgi deuterokanoniczne nazywają mianem **ksiąg apokryficznych**, rozumiejąc przy tym zupełnie odmiennie od katolików termin apokryf.

Apokryfy

Termin **apokryf** jest pochodzenia greckiego (*apokryphos* – *ukryty, tajemny*). Pierwotnie odnosił się do ksiąg zawierających jakąś wzniosłą, ale nieprzeznaczoną dla wszystkich naukę, najczęściej heretycką. Dzisiaj termin ten odnosi się do ksiąg, które nie zostały włączone do kanonu ksiąg biblijnych (posługują się nim również Żydzi; protestanci na określenie tych ksiąg używają terminu **pseudoepigrafy** – księgi fałszywie zatytułowane, sfalszowane). Apokryfy sprawiają wrażenie przynależności do Pisma Świętego z racji podobieństwa do ksiąg biblijnych lub rzekomego pochodzenia od osób biblijnych. Napisane zostały celem uzupełnienia danych biblijnych, ich ilustracji, dla zbudowania czy pocieszenia czytelnika, dla zaspokojenia jego ciekawości, czy też dla propagowania jakiejś nauki uznawanej przez Kościół za błędną.

Kryteriami, jakimi kierowano się przy odrzuceniu tego rodzaju pism były m.in.:

- (1) niepewne pochodzenie danego tekstu, a więc niegwarantującego przekazu od apostoła – ucznia Jezusa;
- (2) niezgodność doktrynalna z powszechnymi zasadami wiary, przy czym nie chodziło tutaj tylko o pełną niezgodność, ale o wątpliwe sformułowania czy teorie zawarte w danej księdze czy piśmie;
- (3) synkretyzm religijny zawarty w treści danego pisma;
- (4) wątki mitologiczne lub wręcz fantastyczne zawarte w tekście.

Przykłady apokryfów ST: *Księga Henocha, 4 Księga Ezdrasza, Żywot Adama i Ewy, Księga Jubileuszów.*

Przykłady apokryfów NT: *Ewangelia Tomasza, Ewangelia Piotra, różne ewangelie dzieciństwa Jezusa (np. arabska).*

Struktura Biblii katolickiej

Biblia katolicka dzieli się na **Stary Testament (ST)** oraz **Nowy Testament (NT)** i liczy **73 księgi**.

Stary Testament dzieli się na:

- **księgi historyczne**,
- **księgi dydaktyczne** (Hiob, Psalmi, Przysłowia, Kohelet [Eklezjastes = kaznodzieja], Pieśń nad pieśniami, Księga Mądrości, Mądrość Syracha [Eklezjastyk = Księga *kościelna*]),
- **księgi prorockie**:
 - 4 proroków większych (**Izajasz, Jeremiasz, Ezechiel, Daniel**). Nazywani są większymi ze względu (to dość banalne) pokaźną wielkość spisanych przez nich (lub ich uczniów) ksiąg.
 - 12 proroków mniejszych (Ozeasz, Joel, Amos, Abdiasz, Jonasz, Micheasz, Nahum, Habakuk, Sofoniasz, Aggeusz, Zachariasz, Malachiasz).

Nowy Testament dzieli się na

- Ewangelie (Mateusza, Marka, Łukasza i Jana),
- Dzieje Apostolskie
- Listy apostołskie
 - listy św. Pawła + List do Hebrajczyków (tradycyjnie przypisywany Pawłowi)
 - listy katolickie albo listy pasterskie (List św. Jakuba, 1 i 2 List św. Piotra, 1,2 i 3 List św. Jana, List św. Judy). Nazwa nie oznacza wcale jakoby miały to być ulubione listy teologii katolickiej. Nazwa sygnalizuje brak szczegółowego adresu. Skierowane są bowiem do ogółu chrześcijan, są zatem *powszechne* (gr. *katolikos*).
- Apokalipsa